

Ruimte voor het onverwachte

Handreiking **kunst** in de openbare ruimte

Inhoudsopgave

Deel 1 Het kunstwerk	3
Inleiding	4
1 Fases van een kunstwerk in de openbare ruimte	5
2 Opdrachtgeverschap	7
3 Opdrachtoomschrijving	8
4 Draagvlak en communicatie	16
5 Selectie kunstenaar	18
6 Schetsontwerp	24
7 Definitief ontwerp	29
8 Uitvoering	34
9 Oplevering, beheer en eigendom	39
10 Educatie	44

Deel 1

Het kunstwerk

Inleiding

Het Amsterdams Fonds voor de Kunst (AFK) is betrokken bij de realisering van veel kunstwerken in de openbare ruimte in Amsterdam. Dergelijke projecten kunnen behoorlijk wat voeten in de aarde hebben en daardoor een hoge drempel opwerpen voor een initiatiefnemer. Met deze handreiking wil het AFK het proces van de totstandkoming van kunst in de openbare ruimte inzichtelijk maken en daarmee de hoge drempel zo veel mogelijk slechten.

De openbare ruimte is van iedereen en het AFK ziet graag dat er een zo groot mogelijke verscheidenheid aan kunst te zien is. De handreiking is daarom geschreven voor niet alleen opdrachtgevers van fysieke kunstwerken in de openbare ruimte als overheden en woningbouwverenigingen, maar ook voor bedrijven, burgerinitiatieven en kunstenaars die zelf een werk in de openbare ruimte willen maken.

Deze publicatie is de opvolger van de veel geraadpleegde Handleiding Kunst in de Openbare Ruimte uit 2013. Waar de voorganger vooral een praktische handleiding was, hebben we in deze editie het praktische nog meer met het inspirerende verbonden. We laten niet alleen zien hoe kunst in de openbare ruimte succesvol te organiseren (deel I van de publicatie), maar we nemen de lezer ook mee in wat de rol en betekenis van kunst in de openbare ruimte voor Amsterdam kan zijn aan de hand van de missie die door het stadscuratorium is ontwikkeld (deel II van de publicatie). Nu en in de toekomst.

Elke opdracht voor kunst in de openbare ruimte is anders. De budgetten, de omgeving waarin het werk moet komen, en de behoeften van de betrokkenen kunnen verschillen. Kunst in de openbare ruimte is kortom maatwerk. Deze handreiking biedt daarom geen hard proces van hoe het moet, maar belicht verschillende invalshoeken en denkrichtingen. Het is aan de opdrachtgever en kunstenaar zelf om te bepalen wat in de context van het project een zinvolle aanpak is. Zelfs van de klassieke volgorde van opdrachtschrijving, schetsontwerp en definitief ontwerp kan afgeweken worden. Voor de ene opdracht is een robuust proces nodig, dat volledig is opgetuigd met een kunstcommissie en formele beslisfases. Voor een kleinere opdracht, of voor een door een kunstenaar zelf geïnitieerd werk in de openbare ruimte, is een lichtere invulling van dezelfde stappen passender.

In deel III van deze publicatie staan de processen beschreven die specifiek binnen de gemeente Amsterdam van toepassing zijn bij het realiseren van kunst in de openbare ruimte. Hoe het Amsterdams Fonds voor de Kunst, de stadsdelen en de centrale stad met het onderwerp omgaan en hoe de sinds 2019 geldende Percentageregeling van de gemeente Amsterdam wordt toegepast. Ook wordt de rol van het stadscuratorium in de processen verder toegelicht. Het stadscuratorium adviseert gevraagd en onge-vraagd het college van B&W over kunst in de publieke ruimte van de gemeente Amsterdam.

1 Fases van een kunstwerk in de openbare ruimte

Aanleiding voor een kunstwerk

De fase van een opdrachtsituatie waarin je als opdrachtgever of kunstenaar bepaalt om welke reden(en) je een kunstproject wilt realiseren.

Opdrachtomschrijving

Een document waarin de verwachtingen en randvoorwaarden over het kunstproject worden uitgesproken en vastgelegd door de opdrachtgever(s).

Schetsontwerp (SO)

Het schetsontwerp (SO) wordt ook wel ideeënschets genoemd. Eén of meer kunstenaars doen een voorstel.

Voorlopig Ontwerp (VO)

Het voorlopig ontwerp is een uitwerking van het schetsontwerp. Bij niet al te complexe opdrachten wordt deze fase soms overgeslagen.

Definitief ontwerp (DO)

De geselecteerde kunstenaar doet al het onderzoek dat nodig is om de definitieve vorm van het kunstwerk te bepalen, met technische en budgettaire onderbouwing. Er wordt een plan opgesteld voor beheer.

Uitvoeringsfase

Het kunstproject wordt gerealiseerd.

Oplevering, eigendom en beheer

Juridisch eigendom, verantwoordelijkheid en beheer van het kunstwerk gaan in deze fase over van kunstenaar naar opdrachtgever.

De volgorde der dingen

In deze handreiking is bovenstaande fasering voor een project van flinke omvang als uitgangspunt genomen. Ook bij kleinere, of zelf-geïnitieerde projecten worden doorgaans dezelfde fases doorlopen, weliswaar in aangepaste vorm. Zo zijn elementen uit de aanleiding voor een opdracht, de opdrachtomschrijving en het schetsontwerp eigenlijk altijd noodzakelijk om een succesvol projectplan voor een subsidieaanvraag te kunnen schrijven, of om draagvlak te kunnen creëren voor het project. Verder lopen de fases definitief ontwerp en uitvoering bij een project van een kleinere schaal mogelijk wat meer in elkaar over. Het grootste verschil tussen een klein en een groot en complex project is vooral dat er minder formele beslismomenten en contracten nodig zijn.

Kunstenaars, curatoren, buurtbewoners, of culturele instellingen die zelf een project willen realiseren kunnen zo ook hun voordeel doen met de informatie in deze publicatie. Ter inspiratie staan verspreid door de publicatie zes kunstprojecten beschreven, waarvan sommige zijn geïnitieerd door kunstenaars, of curatoren, en andere door bedrijven, overheden, of woningcorporaties.

Het realiseren van kunst in de openbare ruimte vraagt van de opdrachtgever en overige betrokkenen overtuiging, betrokkenheid en vertrouwen om samen met de kunstenaar tot een goed resultaat te kunnen komen. Naast teamwerk zijn heldere afspraken van belang, vastgelegd in een contract waarin de verschillende fases worden benoemd.

2 Opdrachtgeverschap

Soorten opdrachtgevers

Iedereen kan initiatiefnemer zijn van een kunstproject in de openbare ruimte. Kunstenaars, curatoren, of culturele instellingen kunnen projecten initiëren die tijdelijk of permanent in de openbare ruimte te zien zijn en burgers kunnen zich verenigen om zich hard te maken voor kunst in hun wijk of stadsdeel. Ook overheden kunnen opdrachtgever zijn, in Amsterdam is dat de gemeente (stedelijke directies en de stadsdelen). Verder geven woningbouwcorporaties en zorginstellingen vaak opdrachten aan kunstenaars. Ook bedrijven en projectontwikkelaars nemen kunst mee in hun plannen, bijvoorbeeld bij nieuwbouw.

Wat is een opdrachtgever?

De opdrachtgever is de partij die, in de vorm van een juridisch geldend contract, opdracht geeft om een project te ontwikkelen en uit te voeren. Als je samenwerkt met anderen dien je een keuze te maken welke partij de formele rol van opdrachtgever op zich neemt.

Aanleidingen voor opdrachten

Kwaliteit van gebouwde en groene omgeving, openbare ruimte en leefbaarheid Voor een opdrachtgever kan bijvoorbeeld het willen verbeteren van de kwaliteit van de gebouwde en groene omgeving, het versterken van de identiteit van een plek, of het verbeteren van de leefbaarheid de aanleiding voor een kunstopdracht zijn.

Maatschappelijk vraagstukken Kunstprojecten kunnen worden ingezet om een nieuwe kijk op een maatschappelijk probleem te bieden, om de sociale cohesie te versterken of om bij te dragen aan veiligheid en (vrije) tijdsbesteding.

Cultuurparticipatie Een kunstproject in de openbare ruimte kan bijdragen aan het betrekken van een groot en breed publiek voor cultuur.

Herdenking In Amsterdam zijn vele, door kunstenaars gemaakte herdenkingsmonumenten.

Stedelijke identiteit Een kunstwerk in de openbare ruimte kan bijdragen aan de herkenbaarheid en aantrekkelijkheid van een stad voor bewoners, bezoekers en anderen.

Collectiebeleid Een gemeente kan een gerichte opdracht verstrekken om de collectie van de in de openbare ruimte aanwezige kunstwerken uit te breiden.

3 Opdracht omschrijving

In een opdrachtoomschrijving leg je de verwachtingen van de initiatiefnemers vast en geef je aan welke randvoorwaarden het project heeft. Met de opdrachtoomschrijving in de hand kun je een lijst opstellen met kunstenaars die bij het project passen. De volgende onderwerpen komen doorgaans voor in een opdrachtoomschrijving:

Inhoudelijke randvoorwaarden

Omschrijving aanleiding Maak een omschrijving van de aanleiding voor de opdracht en leg hierin vast welke partijen erbij betrokken zijn.

Analyse situatie Formuleer waar het project volgens jou als opdrachtgever over moet gaan en waar de aandacht moet liggen. Analyseer de fysieke situatie op (kunst)historisch, sociaal-maatschappelijk, ruimtelijk, cultureel, economisch en/of stedenbouwkundig vlak. Geef antwoord op vragen als: wat is het karakter van de omgeving, waarom moet hier een kunstwerk komen en wat kan kunst in deze situatie betekenen? Het is niet altijd mogelijk deze vragen zelf te beantwoorden; doe daarom onderzoek en spreek met mogelijke betrokkenen en bewoners om goed inzicht in de context te krijgen.

Artistiek-inhoudelijke richting Beschrijf een artistiek-inhoudelijke richting waarin je je doelstellingen als opdrachtgever uiteenzet. Je kunt het selectieproces van de kunstenaar vereenvoudigen als duidelijk is dat je als opdrachtgever bijvoorbeeld een figuratief werk, een interactief beeld, of juist een meer toegepast werk voor ogen hebt. Ook een bepaald thema of specifieke aanleiding kan richting geven aan de opdracht. Kijk voor inspiratie naar geslaagde kunstprojecten, naar de casussen verspreid in deze publicatie, de collectie buitenkunst van de gemeente Amsterdam (www.amsterdam.nl/buitenkunst, of op de website van het stadscuratorium (stadscuratorium.nl).

Ervaring kunstenaar Ben je als kunstenaar ervaren met het maken van werk voor de openbare ruimte? Wil je als opdrachtgever aan de slag met jonge kunstenaars, of juist met kunstenaars die eerder werken in de openbare ruimte maakten?

Ruimte voor artistieke interpretatie Geef de kunstenaar ruimte flexibel om te gaan met sommige uitgangspunten. Dan komt de artistieke interpretatie van de kunstenaar het beste tot zijn recht.

Praktische randvoorwaarden

Codes Alle kunst in de openbare ruimte projecten in Amsterdam dienen te voldoen aan de gedragscodes die gelden in de culturele sector:

- **Fair Practice Code.** Dit is de gedragscode voor ondernemen en werken in kunst, cultuur en creatieve industrie op basis van vijf kernwaarden: solidariteit, diversiteit, vertrouwen, duurzaamheid en transparantie. Zie fairpracticecode.nl/nl voor meer informatie.
- **Code Culturele Diversiteit en Inclusie.** De code biedt een kapstok om (culturele) diversiteit te verankeren bij culturele projecten en binnen culturele organisaties. Zie codeculturelediversiteit.com voor meer informatie.
- **Governance Code Cultuur.** De code biedt een normatief kader voor goed bestuur en toezicht in culturele organisaties. Zie www.cultuur-ondernemen.nl/governance-code-cultuur/principe/introductie voor meer informatie.

Gewenst eindresultaat Wil je als opdrachtgever een project van tijdelijke aard (bijvoorbeeld een half jaar, of twee jaar), of juist een permanent beeld (10 jaar of meer)? Hoe dient het werk in de omgeving ingepast te worden? Zijn er materiaaleisen, welke maat dient het werk te hebben? Verder is van belang dat de kunstenaar bij zijn materiaalkeuze en constructie, indien van toepassing, rekening houdt met vandalisme, gevaar van diefstal en de regelgeving voor speeltoestellen.

Planning Hoeveel tijd is er beschikbaar voor het hele traject van opdrachtschrijving tot oplevering?

Ontwerpproces Bedenk hoe je het selectieproces voor een geschikte kunstenaar inricht en ga na hoeveel tijd er voor de kunstenaar(s) is om schetsontwerp en definitief ontwerp te maken. Voor het schetsontwerp staat gemiddeld twee tot drie maanden, voor het definitieve ontwerp gemiddeld twee tot vier maanden.

Financiering Zet op papier hoe je het kunstwerk wilt financieren. Vaak bestaat de dekking uit een mix van eigen middelen, sponsoring (in natura), crowdfunding, en subsidies van publieke- en private fondsen. Veel financiers hebben als eis dat er draagvlak is voor een project, dat tot uitdrukking komt in een gespreide financieringsmix. Houd in je planning ook rekening met de tijd die het kost om de financiering rond te krijgen. Het AFK heeft bijvoorbeeld een behandeltijd van 13 weken. Het AFK en andere fondsen verwachten bovendien dat de productie van het project nog niet is begonnen tijdens de behandelperiode van de aanvraag.

Bij de Gemeente Amsterdam zijn er drie mogelijkheden voor financiering: de Percentageregeling Kunst in de Openbare Ruimte voor ontwikkelgebieden, projectsubsidie van het AFK, of projectsubsidie van een Stadsdeel. Zie voor gedetailleerdere informatie over de mogelijkheden binnen de Gemeente Amsterdam Deel III van deze publicatie.

Besluitmomenten Voor een gemeentelijke opdrachtgever is het van belang momenten vast te leggen waarop het bevoegd gezag (het college, het dagelijks bestuur, een directie) een besluit neemt over een (deel)product. Bekijk wie in welke fase waarover beslist. En communiceer ook aan alle deelnemers in het traject wanneer die momenten zijn.

Vergunningen en adviezen Inventariseer welke vergunningen en adviezen noodzakelijk zijn. Afhankelijk van het type vergunning, of advies dat nodig is, kan de planning oplopen tot een half jaar. Bij adviezen kun je denken aan een advies van Monumenten & Archeologie of een pre-advies van het stadscuratorium om in aanmerking te komen voor een subsidie van het AFK.

Draagvlak Hoe ga je buurtgenoten, bewoners van een gebouw en andere belanghebbenden betrekken bij je project? Het vergt tijd en inzet om de belanghebbenden rondom een kunstopdracht mede-eigenaar te maken. Je kunt dit als opdrachtgever zelf op je nemen, maar je kunt dit ook samen met de kunstenaar, met bemiddelaars of met een communicatiebureau doen.

Aanbesteding Als een overheid opdrachtgever is, zijn mogelijk aanbestedingsregels van toepassing. Ga na of deze van toepassing zijn op jouw project en wat dit betekent voor het proces en de planning. De gemeente Amsterdam heeft in het kader van de percentageregeling een budget gereserveerd voor ontwikkelgebieden, zie hierover Deel III van deze publicatie. Voor alle opdrachten voor kunst in de openbare ruimte is vastgelegd dat er een meervoudig onderhandse procedure toegepast mag worden.

Uitvoering De lengte en de detaillering van de uitvoeringsfase zijn geheel afhankelijk van het te kiezen/gekozen werkproces en van de complexiteit van het uit te voeren ontwerp.

Begroting

In deze fase van opdrachtschrijving is het ook van belang om inzicht te krijgen in het beschikbare budget. De hoogte van het benodigde budget is afhankelijk van een aantal factoren:

De looptijd van het project Wil je eenmalig een kunstwerk neerzetten? Of is het de bedoeling ook een langer lopende programmering te ontwikkelen rondom het werk? Staat het werk er tijdelijk, of voor langere tijd? Voor een tijdelijk kunstwerk gelden andere vergunningen, voorwaarden en kosten.

Materiaal en constructie Voor welke materialen wordt er gekozen? Beton, hout, metaal, of een ander materiaal? Denk aan kosten voor fundering(onderzoek), of constructieberekeningen. Is er ruimte om innovatieve technologie of nieuwe media toe te passen? Ook de mate van innovatie die komt kijken bij het materiaal, de constructie of technische ontwikkeling van het kunstwerk heeft effect op de kosten. En bedenk hoe je het materiaal en de constructie kan beheren.

Inzet derden Wie zijn er nog meer nodig om het project te kunnen realiseren? In veel gevallen dienen er meerdere partners in de onderzoeks- en/of uitvoeringsfase te worden betrokken.

Honorarium kunstenaar Kunstenaars dienen voor al hun inspanningen marktconform betaald te worden. Op de realisering van kunst in de openbare ruimte is de Fair Practice Code van toepassing, de gedragscode voor de creatieve sector waarin Fair Pay, Fair Share en Fair Chain centraal staan. Veel publieke en private fondsen, waaronder het AFK, stellen toepassing van de code als randvoorwaarde voor het kunnen doen van een subsidie-aanvraag. Zie [fairpracticecode.nl](https://www.fairpracticecode.nl) voor meer informatie over de code.

Marktconforme honoraria dienen betaald te worden voor alle fases van de opdracht: ideeënvorming/schetsontwerp, voorlopig ontwerp, definitief ontwerp en uitvoering. Wanneer de kunstenaar het hele werk zelfstandig uitvoert, dient het honorarium hoger te zijn dan wanneer hij het grootste deel laat uitvoeren door een in kunstopdrachten gespecialiseerde producent, of door andere bedrijven.

De kunstenaars kun je om een gespecificeerde offerte voor het project vragen. Binnen redelijke grenzen (verhouding honorarium en totaalbudget) en rekening houdend met leeftijd, ervaring en positie in de kunstwereld kan de kunstenaar daarbij zelf de uurprijs bepalen.

Bijkomende kosten Houd als opdrachtgever ook rekening met kosten voor:

- communicatie, documentatie en educatie
- draagvlak en kunstcommissie
- artistiek advies en projectbegeleiding
- selectieproces definitieve kunstenaar
- technisch onderzoek
- technisch producent
- leges voor vergunningen
- bouwkundige voorzieningen
- maquettes
- transport
- verlichting van het werk
- oplevering en beheer
- een samenstel- of accountantsverklaring ten behoeve van de verantwoording naar subsidiegevers.

Als het kunstwerk op het terrein van de opdrachtgever wordt gemaakt, is het gebruikelijk dat de opdrachtgever kosteloos aansluitmogelijkheden voor elektrische machines, verlichting, verwarming, gas en water ter beschikking stelt.

Effect van de hoogte van het budget Realiseer je dat de hoogte van het budget invloed heeft op de voorstellen die je van kunstenaars krijgt. In de opdrachtschrijving kun je bijvoorbeeld aangeven dat er ruimte is om een voorstel te doen waarvoor aanvullend budget moet worden gezocht.

Mogelijkheden financiering

Fondsen Private en overheidsfondsen hanteren verschillende inhoudelijke en praktische criteria. Voor een fonds is inhoudelijk én financieel draagvlak voor een project van belang. Dien een aanvraag in als de selectie van de kunstenaar heeft plaatsgevonden, er een schetsontwerp ligt en de begroting verder is uitgewerkt. Het Fondsenboek bevat informatie over zo'n zevenhonderd fondsen. Dit zijn de drie belangrijkste voor kunstwerken in de openbare ruimte:

- Amsterdams Fonds voor de Kunst (AFK): voor projecten in Amsterdam. Zie www.afk.nl
- Mondriaan Fonds: voor projecten met landelijke uitstraling. Zie www.mondriaanfonds.nl
- bpd Cultuurfonds: voor projecten die verband houden met bouwen en stedelijke ontwikkeling. Zie www.bouwfondscultuurfonds.nl

Subsidie stadsdelen Amsterdam Sommige stadsdelen hebben subsidies beschikbaar voor projecten in de openbare ruimte. De regeling heet in Amsterdam Gebiedsgebonden Kunst- en Cultuuractiviteiten. Of er subsidie beschikbaar is en wat de hoogte er van is verschilt per stadsdeel. Zie hier voor actuele informatie: www.amsterdam.nl/subsidies/subsidies-onderwerp/subsidies-kunst/

Percentageregeling Amsterdam Bij de Gemeente Amsterdam is sinds 2019 de Percentageregeling Kunst in de Openbare Ruimte van kracht. Deze regeling houdt in dat bij vaststelling van investeringsbesluiten voor nieuw in te richten gebieden in Amsterdam (ontwikkelgebieden) minimaal een half procent van de inrichtingskosten openbare ruimte in de grondexploitatie bestemd wordt voor kunst in de openbare ruimte in diezelfde ontwikkelingsgebieden. Zie voor meer informatie deel 3 van deze publicatie over processen.

Overige financiering Fondsen en overheden vinden het belangrijk dat initiatiefnemers of opdrachtgevers ook zelf investeren in het project en dat er financiering is van derden. Hieruit blijkt dat er draagvlak is voor het project. Er zijn verschillende manieren om aanvullende dekking voor het project te realiseren:

Bouwbudget

Bij een kunstproject dat onderdeel is van een groter bouwproject kan soms een deel van het bouwbudget ingezet worden als de inrichting van de locatie in het kunstontwerp wordt meegenomen (bestrating, straatmeubilair en dergelijke).

Communicatiebudget

Als een kunstproject bijdraagt aan communicatiedoelen van een organisatie of een project, kan de organisatie besluiten een gedeelte van het communicatiebudget in te zetten.

Sponsoring

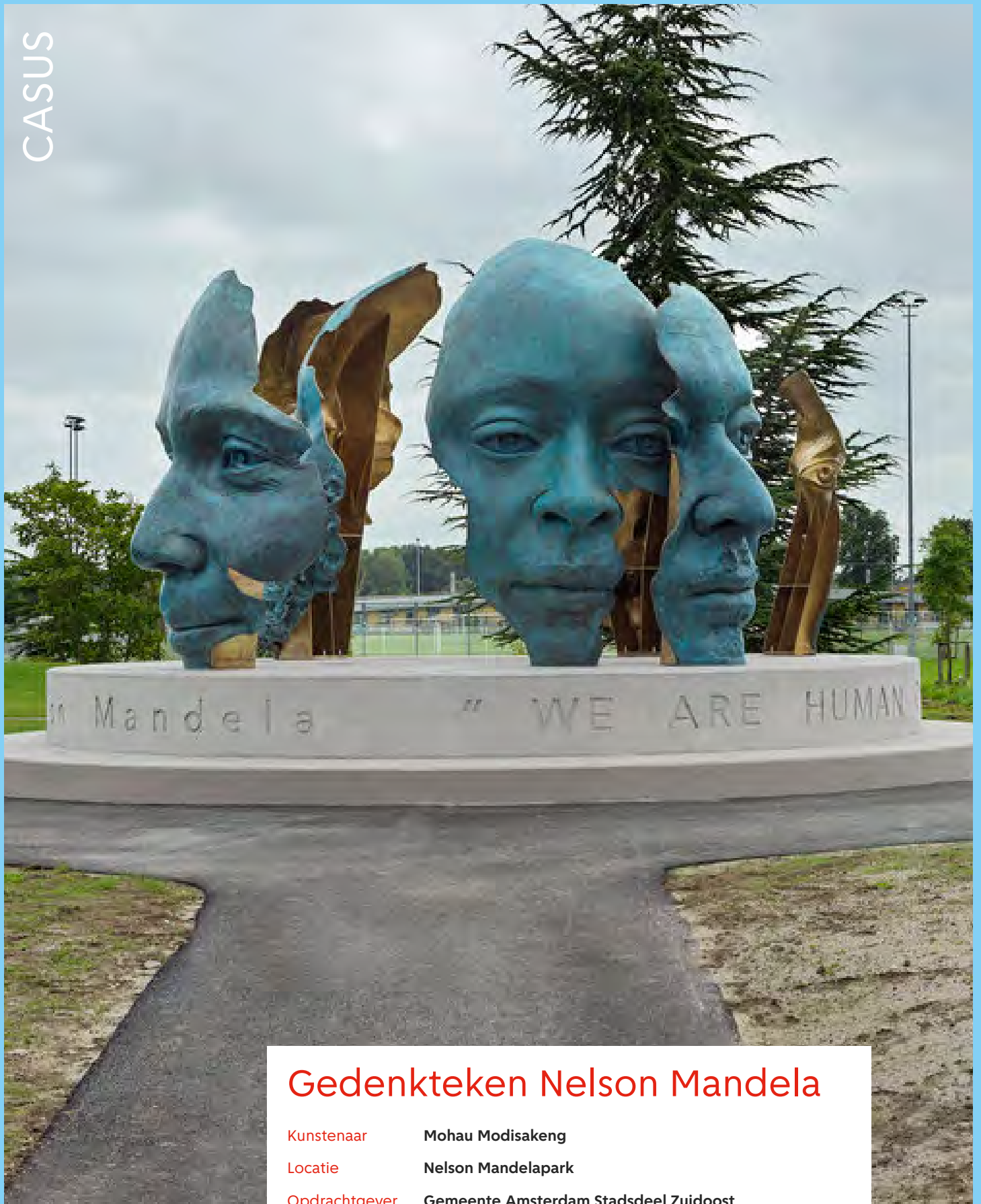
Een kunstwerk kan een aantrekkelijke blikvanger zijn en als symbool functioneren voor de waarden en doelstellingen van een bedrijf, of als voorbeeld van de technische capaciteiten van de onderneming. Bedrijven, stichtingen en particulieren kunnen geld sponsoren of in natura bijdragen.

Coproductie

Voor een werk dat op meerdere plekken, bijvoorbeeld op festivals te zien is, is vaak een coproductie-constructie mogelijk. De organisaties waar de toekomstige vertoningen plaatsvinden, investeren dan vooraf mee in het werk.

Crowdfunding

Voor de concrete, zichtbare onderdelen van kunstprojecten in de openbare ruimte is crowdfunding een goede mogelijkheid. Voordeel is dat je niet alleen geld bijeenbrengt, maar je ook een geïnteresseerde achterban van donateurs opbouwt. Voordekunst is het grootste crowdfundingplatform voor de culturele sector. Zie <http://www.voordekunst.nl>

Gedenkteken Nelson Mandela

Kunstenaar	Mohau Modisakeng
Locatie	Nelson Mandelapark
Opdrachtgever	Gemeente Amsterdam Stadsdeel Zuidoost
Periode	Onthuld op 5 september 2021
Financiers	Gemeente Amsterdam, Amsterdams Fonds voor de Kunst, bpd Cultuurfonds, en bedrijfssponsoring

Het kunstwerk

Het gedenkteken bestaat uit een groep losse bronzen gezichten die samen één geheel vormen. De gezichten zijn gebaseerd op een aantal bewoners van Amsterdam Zuidoost. De kunstenaar Mohau Modisakeng kwam naar Zuidoost voor de keuze van zijn modellen en maakte afgietsels van hun gezichten. Het gedenkteken wordt voorzien van een citaat van Mandela over 'ubuntu'. Door deze aanpak staat niet de figuur Mandela centraal in het kunstwerk, maar zijn gedachtegoed.

Aanleiding

Augustus 2014 besloot de Gemeente Amsterdam om, na onderzoek onder de bewoners, de naam van het Bijlmerpark te veranderen in Nelson Mandelapark. Diezelfde bewoners gaven aan het belangrijk te vinden Nelson Mandela met een gedenkteken in het park te eren.

Opdrachtgeverschap

De centrale stad/stadsdeel Zuidoost gaf opdracht voor het werk. CBK Zuidoost werd aangesteld als coördinator, om het proces te begeleiden. Bij de opdrachtverstrekking werd meegegeven dat de opdracht moest leiden tot een eindresultaat dat zowel artistiek inhoudelijk kwaliteit heeft, als een breed – niet in de kunsten ingevoerd publiek – weet aan te spreken. De exacte locatie kon de kunstenaar binnen de grenzen van het park zelf bepalen. Uitgangspunt was dat het gedenkteken past in de context van het maaiveldontwerp qua schaal en vormgeving én dat het komt te staan op een plek in het park die goed zichtbaar is. Het werk dient bovendien zowel overdag als 's nachts zichtbaar te zijn door de toepassing van verlichting. De materialisatie van het gedenkteken moest duurzaam zijn: het toe te passen materiaal moet ten minste 20 jaar zonder groot onderhoud kunnen functioneren.

Selectieproces kunstenaar

Van belang was om de rollen en beslismomenten in de keuze voor kunstenaar en ontwerp van tevoren helder vast te leggen. De realisatie van een ander monument had een aantal jaar eerder enige commotie opgeleverd in Zuidoost doordat rollen en procedures te diffuus bleken.

Voor de selectie werd een commissie met kunstprofessionals aangesteld die een longlist samenstelde en deze vervolgens terugbracht tot een shortlist met negen namen. Hierna nam een burgercommissie de inhoudelijke rol geheel over. In overleg met het stadsdeel stelde CBK Zuidoost een profiel voor de burgerleden op: er werd gezocht naar een mix van leeftijden, gender en culturele achtergronden voor de leden van de commissie. Hiernaast was affiniteit met kunst en het kunnen praten over kunst, belangrijk. Deze burgercommissie had een grote rol bij de aanscherping van de randvoorwaarden, de relatie met de lokale context, en hoe vorm te geven aan die context.

De negen kunstenaars van de shortlist werd gevraagd om alleen hun portfolio te komen presenteren. De burgercommissie koos daar in een besloten bijeenkomst drie geschikte kandidaten uit en vroeg aan hen om een schetsvoorstel te maken. De drie schetsontwerpen werden vervolgens tijdens een openbare bijeenkomst van de burgercommissie gepresenteerd, zodat ook reacties van het publiek konden worden opgehaald. De drie kunstenaars kregen na de openbare feedback nog de tijd om hun schetsvoorstel aan te passen als ze daar aanleiding toe zagen. Vervolgens maakte de burgercommissie een paar weken later in een besloten bijeenkomst op basis van de doorontwikkelde schetsvoorstellen de definitieve keuze voor het ontwerp van Mohau Modisakeng. Van de beraadslaging werd een beoordelingsrapport openbaar gepubliceerd.

Participatie

Eigenaarschap van het gedenkteken bij de bewoners van Zuidoost was een belangrijk doel bij het realisatietraject. Naast de bepalende rol van de bewonerscommissie is er daarom gekozen voor een kunstwerk dat mede is gebaseerd op directe interactie met de buurt. De kunstenaar zocht gezichten van Bijlmerbewoners, samen met lokale scouts. Op straat en digitaal werd gevraagd: 'Wie is volgens u belangrijk voor de lokale samenleving en waarom?'. Uit vijftig gezichten selecteerde de kunstenaar er zeven; een representatieve afspiegeling van de Zuidoost samenleving. De zeven gezichten werden driedimensionaal gefotografeerd en vormden het basismateriaal voor het te maken definitieve ontwerp. Verder is de openbare bijeenkomst over de schetsvoorstellen in de vorm van een weekend durend event gegoten. Een weekend waar de kunstenaars ongedwongen kennis konden maken met bewoners en waar lokale makers ook hun werk konden presenteren. De lokale makers betrokken hun achterban en waren enthousiast ambassadeur van het traject.

Financiering

Stadsdeel Zuidoost stelde een startbudget beschikbaar, waarmee de selectieprocedure en het ontwerp gefinancierd kon worden. De kunstenaar presenteerde een definitief ontwerp aan de burgercommissie waarop enthousiast gereageerd werd, maar wat veel duurder was dan beoogd. Om het ontwerp in de voorgestelde vorm toch te kunnen realiseren is het CBK Zuidoost extra middelen gaan werven. Uiteindelijk is het werk gefinancierd met bijdragen van de Gemeente Amsterdam, het Amsterdams Fonds voor de Kunst, het bpd Cultuurfonds, het Zuid-Afrikaanse mediabedrijf PROSUS, de Rotary Club Amsterdam International en de Rotary Club Amsterdam Zuidoost. Participatief opdrachtgeverschap zoals in dit traject toegepast, wordt als positief ervaren maar maakt dat het traject langer wordt, de absolute kosten stijgen en vooral de aanloopkosten toenemen. Met name dit laatste is een aandachtspunt bij het inrichten van een participatief proces: een dergelijk ambitieus participatieproces is alleen te realiseren met een eigen startkapitaal, omdat subsidiegevers vaak pas na de schetsfase aansluiten.

4 Draagvlak en communicatie

Draagvlak en communicatie zijn essentiële elementen van een opdracht. De twee onderdelen zijn niet aan een specifieke fase toe te wijzen, maar verweven in het gehele proces. Over het algemeen is het raadzaam zo vroeg mogelijk aan de slag te gaan met deze onderwerpen.

Draagvlak

Draagvlak is belangrijk voor het al dan niet slagen van een kunstproject. Inventariseer wie de betrokkenen zijn: binnen de eigen organisatie, externe partners, of bewoners en gebruikers van de beoogde locatie. De verschillende (beslis)momenten tijdens het realiseringsproces bieden mogelijkheden om draagvlak en eigenaarschap te vergroten. Vragen die je jezelf kunt stellen zijn:

- Is er draagvlak binnen de opdrachtgevende organisatie?
- Op welke momenten kunnen de diverse betrokkenen een rol spelen en welk doel dient dit?
- Hoe geef je als opdrachtgever een stem aan betrokkenen: laat je meebeslissen of alleen advies geven?
- Is het voor iedereen duidelijk wie de besluiten neemt?
- Hoe wordt de communicatie, de informatie en de mogelijkheid om feedback te geven, geregeld?
- Wat is een passende vorm van draagvlak vergroten die ook financieel in verhouding staat tot de kosten van het kunstwerk zelf?
- Hoe ziet de lange termijn er uit? Zorg na de feestelijke opening voor een overdracht van het kunstwerk aan de omgeving.
- Wanneer ben je als opdrachtgever of als kunstenaar tevreden? Realiseer je dat het over het algemeen lastig is om in de openbare ruimte alle betrokkenen tevreden te stellen. Een goed project prikkelt, daagt uit en voegt een eigen visie toe aan het bestaande.

Communicatie

Vaak is het een complex traject om met alle partners van een kunstopdracht tot dezelfde doelstellingen te komen en deze doelstellingen effectief te communiceren. Begin dan ook zo vroeg mogelijk met nadenken over een geschikte communicatiestrategie. Onderdelen van een communicatiestrategie kunnen zijn:

Onderzoek Wat zijn de sterke en zwakke punten van de partners en belanghebbenden? Vanuit welk belang zijn zij in dit project gestapt? Hoe groot is de motivatie en betrokkenheid? Welke gevoeligheden zijn er? Welk imago hebben de betrokken organisaties en wat willen zij uitstralen?

Communicatiedoelstelling Dit is altijd een afgeleide van de overkoepelende doelstellingen die in de opdrachtschrijving worden vastlegt. Beperk je je tot alleen informeren, wil je via het kunstwerk in gesprek met doelgroep(en) komen, of wil je ze uitnodigen te participeren? In welke fases en op welke manier?

Doelgroepen Wie wil je bereiken? Als de doelgroepen heel verschillend zijn, is het raadzaam om verschillende communicatielijnen uit te zetten. Het is bijvoorbeeld goed mogelijk dat het publiek dat dagelijks aan het kunstwerk voorbij gaat, weinig affiniteit heeft met kunst. Terwijl een kunstminnend publiek van ver komt om het werk te zien.

Afzender Spreek met je partners van tevoren duidelijk af wie de afzender is en wie de communicatie uitvoert. Wil je een nieuwe gezamenlijke visuele identiteit ontwikkelen? Of wijs je een partner aan op wiens identiteit de campagne vaart?

Communicatiemomenten Maak het proces van ontwikkeling van het kunstwerk zichtbaar, maar bedenk vooraf welke delen je wel en welke je niet naar buiten wilt brengen. Vooral zaken die zeker doorgaan zijn hiervoor geschikt.

Ook nadat het werk is gerealiseerd is communicatie van belang. Hoe kan het verhaal van het kunstwerk levend worden gehouden? Hoe worden voorbijgangers nu en in de toekomst geïnformeerd?

De gemeente Amsterdam plaatst bijvoorbeeld informatiebordjes bij werken en heeft een website waarop veel werken gedocumenteerd zijn (www.amsterdam.nl/buitenkunst). Verder zijn er kunstroutes per stadsdeel beschikbaar (<https://publicart.amsterdam/stadsdeel-routes/>).

Planning De uitvoering van de communicatieactiviteiten staat of valt met een heldere planning.

5 Selectie kunstenaar

Op basis van de beschreven randvoorwaarden in de opdrachtschrijving kun je een longlist en daarna een shortlist met kunstenaars opstellen die interessant zijn voor het project. Het samenstellen van de long- en shortlist is een belangrijke stap in het proces en bepalend voor de uitkomst: één van de kunstenaars gaat de opdracht ook daadwerkelijk uitvoeren.

Aanknopingspunten

Zorg dat je een longlist samenstelt die divers is op allerlei vlakken, zodat je ruim keus hebt voor een bij de opdracht passende kunstenaar. Voor de keuze van geschikte kunstenaars zijn de volgende aanknopingspunten van belang:

Divers en inclusief Maak je longlist divers en inclusief door een selectie van kunstenaars te maken waarin rekening gehouden wordt met gender, beperking, seksuele oriëntatie, cultureel diverse achtergrond, religie, sociaaleconomische status, opleidingsniveau en leeftijd. Doel van diversiteit en inclusie is het vergroten van de toegankelijkheid van het cultuuraanbod en zorg dragen voor een betere representatie van de verschillende achtergronden en verhalen in de stad, zodat de volledige bevolking zich hierin kan herkennen.

Collectie Amsterdam Het beleid van de Gemeente Amsterdam en het stadscuratorium is gericht op de opbouw van een zo divers mogelijke collectie beeldende kunst in de publieke ruimte, de Collectie Amsterdam. Heeft de kunstenaar al (meerdere) werken in de openbare ruimte van Amsterdam staan? Zo ja, wat is de toegevoegde waarde voor de Collectie Amsterdam om de kunstenaar opnieuw te selecteren? Is het medium waarin, of de vormtaal waarmee de kunstenaar werkt bijzonder binnen de Collectie Amsterdam?

Inhoudelijk Heeft eerder werk van de kunstenaar raakvlakken met de vragen en thema's van de opdracht?

Ervaring Maak een mix van meer en minder ervaren kunstenaars. Werkte de kunstenaar eerder in de openbare ruimte, of in opdracht? Heeft de kunstenaar ervaring met het beoogde medium, of de beoogde techniek? Indien niet, zie je toch potentie?

Praktische overwegingen

Is de kunstenaar beschikbaar in de periode waarin het werk ontwikkeld en gerealiseerd moet worden? Waar woont de kunstenaar? Reis- en verblijfkosten kunnen behoorlijk oplopen. Heeft de kunstenaar hulp bij communicatie nodig? Dit is relevant als er bijvoorbeeld wordt verwacht dat er onderzoek gedaan wordt in de buurt, of de opdracht het karakter heeft van community art.

Advies en Begeleiding

Heb je deskundige hulp nodig bij samenstelling van de selectie, of frisse ideeën? Voor het opstellen van een opdrachtschrijving, of longlist (en verdere begeleiding van de gehele opdracht) is het mogelijk om advies van begeleidingsbureaus of kunstadviseurs in te schakelen. De Digital Helpdesk Art & Public Space (DHAPS) kan helpen bij het vinden van een geschikte bemiddelaar. Zie dhaps.org/bemiddelaars/

Procedure

Wat de beste manier is om tot een definitieve keuze voor een kunstenaar te komen verschilt per project. Bij de samenstelling van een procedure kun je een aantal zaken overwegen:

Schetsvoorstel of presentatie Je kunt één of meerdere kunstenaars uitnodigen om tegen een marktconforme vergoeding een schetsvoorstel te maken met de randvoorwaarden uit de opdrachtschrijving als uitgangspunt. Voordeel van deze aanpak is dat het resulteert in een aantal concrete voorstellen voor de opdracht waaruit gekozen kan worden. Nadere inhoudelijke context kan in een meervoudig proces geboden worden door een informatiemiddag en locatiebezoek te organiseren voor alle kunstenaars tegelijkertijd. De kunstenaars kunnen elkaar dan ontmoeten en er is sprake van een gelijk speelveld, omdat iedereen dezelfde informatie krijgt.

Een andere manier is om een selectie van kunstenaars te vragen hun oeuvre te presenteren en op basis daarvan één kunstenaar te kiezen die je de opdracht gunt. De gekozen kunstenaar gaat in dat geval pas na gunning van de opdracht aan de slag met het maken van een schetsvoorstel. Voordeel van deze aanpak is dat de kunstenaar intensief inhoudelijk te betrekken is bij het verder aanscherpen van de opdrachtschrijving en diepgaander onderzoek kan doen naar de behoeften van de opdrachtgever en de context, voordat er een schetsvoorstel wordt gemaakt. Nadeel is dat je geen keuze meer hebt.

Uitnodiging of open oproep Je kunt één of meerdere kunstenaars gericht uitnodigen om tegen een vergoeding een voorstel te doen, of een open oproep plaatsen. Het voordeel van gericht interessante kunstenaars uitnodigen is dat je op voorhand weet dat ze kwaliteit leveren. Nadeel is dat de selectie zich mogelijk beperkt tot je eigen netwerk. Om je blik te verbreden kun je een kunstcommissie samenstellen, of naast jezelf een of twee kunstadviseurs (voor een marktconforme vergoeding) met een andere achtergrond en netwerk uitnodigen mee te denken.

Een open oproep plaatsen biedt goede mogelijkheden om kennis te maken met kunstenaars uit onverwachte hoek. De kunstenaars die zichzelf geschikt vinden voor de opdracht, kunnen via een open oproep een portfolio en/of voorstel indienen. Indien er meer dan een portfolio wordt gevraagd van de kunstenaars, is de opdrachtgever verplicht een marktconforme schetsvergoeding te betalen per inzending. De open oproep dient op voor kunstenaars met verschillende achtergronden zichtbare plekken geadverteerd te worden. Dit vergt vaak meer budget dan de opdracht alleen binnen de traditionele kanalen onder de aandacht brengen. Een open oproep is een transparante werkvorm die goed kan zijn voor het draagvlak, maar ook een methode die veel (administratief) werk met zich meebrengt. Verder is een nadeel dat er geen kwaliteitsfilter is: omdat iedereen kan indienen kunnen de voorstellen van wisselende kwaliteit zijn.

Selectie in huis of breder draagvlak Het moment dat uit de longlist een aantal kunstenaars wordt uitgekozen om uit te nodigen, of de definitieve keuze voor een schetsontwerp om mee verder te gaan, zijn sleutelmomenten in het proces. Bij kleine projecten volstaat een interne werkgroep van beperkte omvang om knopen door te hakken.

Voor grotere projecten is het aan te raden om een kunstcommissie samen te stellen die beslissingen kan nemen, het selectieproces kan aansturen en de andere fases van het project kan begeleiden. In de commissie dienen – naast kunstexperts – personen zitting te nemen die voldoende mandaat hebben vanuit de opdrachtgever, technische kennis bezitten en een achterban vertegenwoordigen (bijvoorbeeld bewoners). Culturele diversiteit en inclusiviteit is tevens een aandachtspunt bij de samenstelling van de commissie. Naast dat de kunstcommissie een eenduidig aanspreekpunt is voor de kunstenaar, biedt een kunstcommissie zo ook goede mogelijkheden om draagvlak te creëren.

Ook het bredere publiek kan een stem hebben in de selectieprocedure. Wees in dit geval zo helder mogelijk over de verwachtingen. Geef duidelijk aan welke vorm van betrokkenheid je wilt en hoe de mening van het publiek gewogen wordt bij de selectie (adviserend of meebeslissend). Draag ook zorg voor een zorgvuldige en transparante procedure.

Pendulum

Kunstenaar	Gijs Assmann
Locatie	Zuidas
Opdrachtgever	European Medical Agency en Rijksvastgoedbedrijf
Periode	2020
Financiers	Rijksvastgoedbedrijf

Het kunstwerk

De sculptuur ziet er uit als een gigantische, negen meter hoge, oneindige knoop. Het werk is gemaakt van roestvrij staal en staat voor de deur van het European Medicines Agency (EMA) op de Zuidas. De vorm van het werk roept associaties op met DNA- en enzymstructuren. Door het spiegelende oppervlak reflecteert het werk de omgeving.

Aanleiding

Voor de verhuizing van het EMA naar Nederland is door het Rijksvastgoedbedrijf een nieuw gebouw aan de Zuidas gerealiseerd. De percentageregeling van de Rijksoverheid bepaalt dat er een vast percentage van de bouwkosten van het gebouw ingezet moeten worden voor realisering van beeldende kunst. Het Atelier Rijksbouwmeester is verantwoordelijk voor begeleiding van deze projecten.

Opdrachtgeverschap

Formeel gezien is het Rijksvastgoedbedrijf als eigenaar van gebouw en kunstwerk de opdrachtgever. EMA is huurder. Het werk is echter speciaal ontwikkeld voor het EMA en dus ook in samenspraak met hen ontwikkeld. Voor het traject is een commissie samengesteld waarin vertegenwoordigers van Rijksvastgoed, het EMA, Atelier Rijksbouwmeester en de aannemer zaten.

Het Atelier Rijksbouwmeester werkt met een basale opdrachtbeschrijving die in een later stadium met de gekozen kunstenaar verder aangescherpt is. In dit geval was vooraf alleen bekend dat er een sculptuur moest komen.

Selectie kunstenaar

Het EMA gaf aan dat het als Europese organisatie neutraal wilde zijn en was daarom niet betrokken bij de samenstelling van de longlist. Het EMA wilde bovendien een geanonimiseerde longlist met 25 kunstenaars waarop alleen eerder werk van de kunstenaars te zien was. In een aantal stappen is deze lijst door de commissie teruggebracht naar een kortere longlist, maar niet alle kunstenaars bleken tijd te hebben om binnen de krappe planning de opdracht te kunnen doen. Die beperking resulteerde in een longlist van vijf kandidaten. Dat vond het EMA te weinig, waardoor een tweede ronde van longlist samenstelling nodig was met (gedeeltelijk) andere namen. Uit een nieuwe lijst met tien kandidaten zijn uiteindelijk vier shortlist-kandidaten voortgekomen. Hen is gevraagd om een presentatie over hun portfolio te geven. Op basis van de portfolio-presentaties werd de opdracht door de commissie aan kunstenaar Gijs Assmann gegund.

In gesprek met de opdrachtgever

Na gunning van de opdracht is de kunstenaar aan de slag gegaan met het in samenspraak met de opdrachtgever verder uitdiepen van de opdrachtschrijving. De kunstenaar ging hiervoor langs bij de architect en bij het EMA in Londen om te zien wat voor bedrijf het is, polste werknemers welke verwachtingen er zijn en of er al ideeën waren voor een werk. In dit proces kwam onder andere naar voren dat het werk een baken moest zijn dat de identiteit van EMA en haar bedrijfscultuur zou visualiseren, en iets kon zeggen over wat er in het gebouw gebeurt. Op basis van deze gesprekken maakte de kunstenaar 18 voorstellen waar de commissie uit kon kiezen. Een waaier aan uitwerkingen, gebaseerd op verschillende manieren waarop dit idee uitgewerkt zou kunnen gaan worden. De ontwerpen werden zo onderdeel van een gesprek met de opdrachtgevers om gezamenlijk tot een inhoudelijke opdrachtschrijving te komen. De mogelijkheid zich uit te kunnen spreken over de veelheid aan ontwerpen maakte dat de opdrachtgever zich ook inhoudelijk betrokken voelde bij het proces.

Vertrouwen aan de kunstenaar

Het Atelier Rijksbouwmeester kiest een kunstenaar voor een opdracht alleen op basis van het oeuvre omdat de organisatie zo vrij mogelijk in gesprek wil kunnen gaan met een kunstenaar. Om die reden is de vorm van het werk vaak nog onduidelijk voorafgaand aan de keuze. In de optiek van het Atelier Rijksbouwmeester maakt het voor een kunstenaar veel uit of er in concurrentie met anderen een voorstel gemaakt moet worden, of dat de kunstenaar als enige gevraagd wordt om na te denken over een ontwerp. De opdrachtgever spreekt met deze aanpak veel vertrouwen uit in de gekozen kunstenaar. Wel wordt er door Atelier Rijksbouwmeester vooraf altijd met minimaal drie partijen gepraat, zodat er keuze is.

Financiering

De gehele sculptuur is gefinancierd vanuit de percentageregeling van het Rijksvastgoedbedrijf.

6 Schetsontwerp

Het maken van een schetsvoorstel is het moment waarop de kunstenaar zijn artistieke visie vertaalt in een voorstel. Deze fase is bepalend voor de inhoud en kwaliteit van het werk dat uiteindelijk gerealiseerd wordt. Het schetsontwerp dient daarnaast als basis voor het creëren van draagvlak, het vinden van financiering en voor pre-advisering op vergunningen.

Beschrijf helder in de opdrachtovereenkomst voor een schets wat je terug wenst te zien in het voorstel en wat de criteria voor beoordeling zijn.

Elementen schetsontwerp

- Idee voor het kunstwerk, projectomschrijving en schetstekeningen;
- Uitleg over op welke manier het ontwerp aan de vraag van de opdrachtgever beantwoordt;
- Inzicht in de (technische) haalbaarheid en uitwerking;
- Inzicht in hoe de kunstenaar het beschikbare budget wil besteden (globale begroting);
- Een planning;
- Overzicht van de benodigde vervolgstappen voordat uitvoering ingezet kan worden.

Beoordeling schetsontwerp

Het is gebruikelijk voor kunstenaars om het schetsontwerp persoonlijk aan de opdrachtgever en overige betrokkenen te presenteren. Leidraad voor de toetsing van de voorstellen zijn de criteria, zoals opgenomen in de opdrachtovereenkomst. Buiten deze criteria is artistieke kwaliteit een belangrijke beoordelingsgrond. Het is dan ook essentieel om kunstprofessionals in het besluitvormingsproces te betrekken.

Vervolg

Door goedkeuring van het schetsontwerp gaan alle partijen akkoord met de verdere uitwerking van het voorstel. Met inachtneming van mogelijke aanpassingen die zich in een vervolgfase aandienen. In deze fase staat namelijk nog niet geheel vast of het ontwerp daadwerkelijk op de beschreven manier uit te voeren is. Begrotings-, vergunnings- en constructie-vraagstukken vereisen mogelijk nog aanpassingen in het ontwerp. Onderzoek en bijbehorende offertes moeten uitwijzen hoe het voorstel in de praktijk te realiseren is.

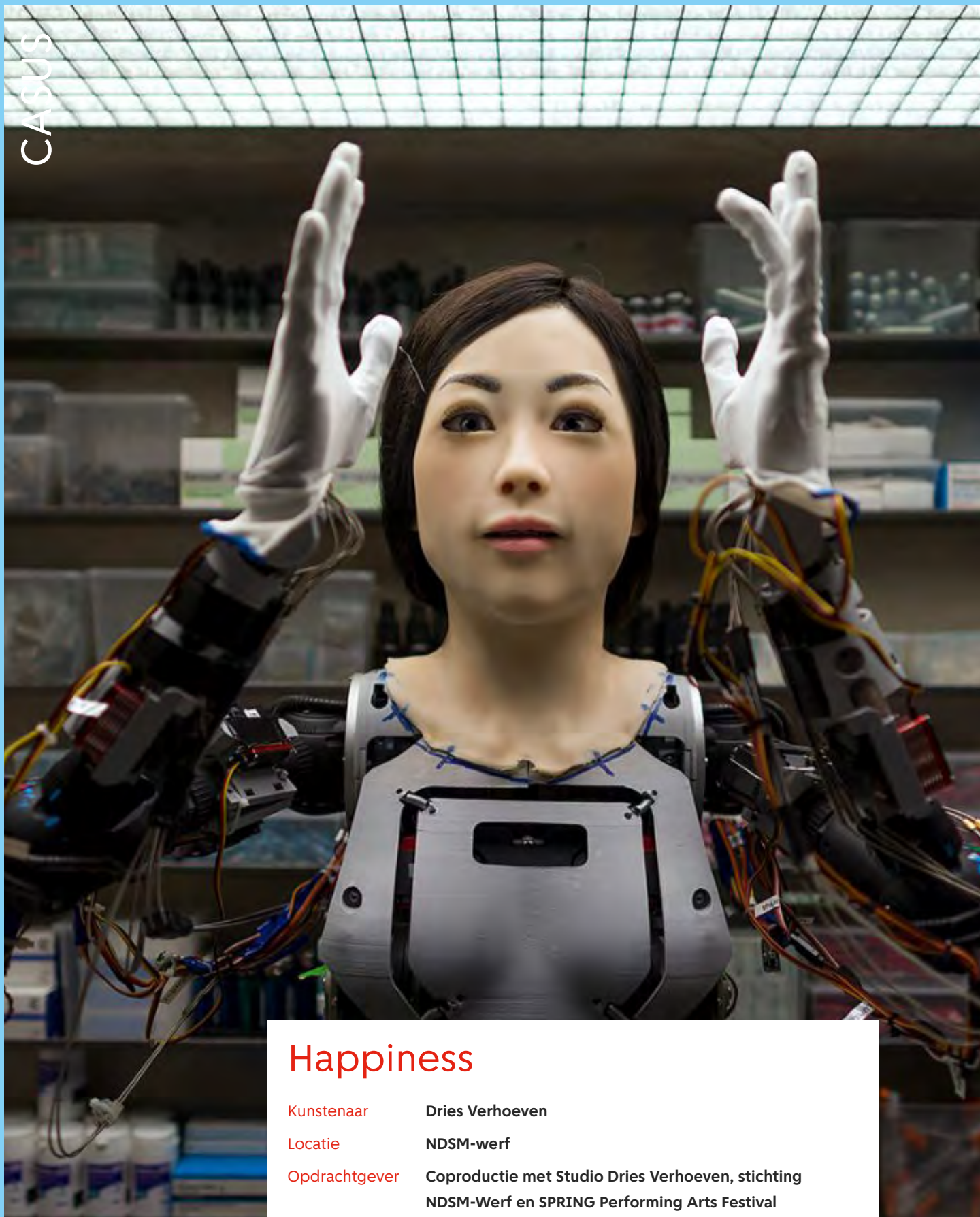
Kosten

In de fase van schetsontwerp dien je met onder andere de volgende kosten rekening te houden: onderzoekskosten;

- honorarium kunstenaar (eventueel meerdere kunstenaars);
- reis- en verblijfkosten voor ontmoeting en bezoek aan opdrachtgever of locatie;
- vacatiegelden kunstcommissie;
- honorarium kunstadviseur/bemiddelingsbureau;
- fondsenwerving;

Planning

Gemiddeld staat er twee tot drie maanden voor de ontwikkeling van een schetsvoorstel door de kunstenaar. Misschien is er na de eerste schetsfase nog een tweede stap in de ideeënfase nodig om het kunstproject verder te ontwikkelen. Mocht je hiertoe besluiten, dan dien je rekening te houden met een honorarium voor de extra werkzaamheden. Houdt verder rekening met de tijd die het kost om de ingezonden projecten te beoordelen.

Happiness

Kunstenaar	Dries Verhoeven
Locatie	NDSM-werf
Opdrachtgever	Coproductie met Studio Dries Verhoeven, stichting NDSM-Werf en SPRING Performing Arts Festival
Periode	30 augustus - 20 oktober 2019
Financiers	Fonds Podiumkunsten, bpd Cultuurfonds, Fentener van Vlissingen Fonds, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Amsterdams Fonds voor de Kunst, BNG Cultuurfonds en Gemeente Utrecht.

Het kunstwerk

Op de NDSM-werf stond in 2019 een klein apotheekgebouw, gemaakt van dikke betonnen muren. Het had van een afstand veel weg van een elektriciteitshuisje. Een onopvallend huisje waar je, als je beter keek, een wit apothekerskruis en een smalle ingang kon ontwaren.

Een humanoid – een menselijk uitziende robot – werkte in het gebouwtje als apothekersassistente. Ze vertelde de bezoeker op neutrale toon over de ingrediënten en effecten van uiteenlopende drugs, middelen waarmee werkelijkheid en waarneming ontregeld kunnen worden.

Opdrachtgeverschap

Het kunstwerk is ontwikkeld door Studio Dries Verhoeven in samenwerking met stichting NDSM-werf. Het onderwerp voor de installatie hield de kunstenaar al langer bezig, maar het project werd pas concreet in gesprekken met de curator van de NDSM-werf. De stichting NDSM-werf stelde de locatie, een gedeelte van de benodigde financiële middelen en inzet van de organisatie en netwerk beschikbaar. Ook zorgde stichting NDSM-werf voor een activiteitenprogramma rondom de installatie. De kunstenaar, werkend als studio en erkend als nationale culturele instelling, nam het voortouw bij de realisering en is eigenaar van het werk.

Context

Met het werk wil de kunstenaar onder andere bevragen in hoeverre er ruimte is om in de openbare ruimte alles te kunnen tonen wat gebeurt in de stad, ook lelijke dingen. De NDSM was als context interessant omdat op de grote, rauwe werf het nog mogelijk was om een werk te maken dat als clandestien aanvoelt, passend bij het onderwerp verdovende middelen. In een museum zou het werk haar tanden verliezen volgens de kunstenaar. Het werk, zo onopvallend mogelijk, gepresenteerd in de openbare ruimte maakt dat bezoekers onvoorbereid binnenkomen, instinctiever reageren en bereid zijn tot discussie.

In gesprek met de bezoekers

Verhoeven beschouwt de publieke ruimte als een plek waar men, via de kunst, met elkaar in gesprek kan gaan. De inzet bij de werken is nooit het aandragen van een helder standpunt ten opzichte van maatschappelijke kwesties, maar eerder een poging het denken van grote groepen kijkers te ontregelen, om twijfel te zaaien over gangbare meningen. Ontregeling van de openbare ruimte is in de ogen van de kunstenaar dan ook belangrijker dan de verfraaiing er van. Verhoeven: "In tijden van polarisatie zijn we geholpen met verwarring en verbeelding. Mijn eigen morele of politieke positie, mocht ik die al hebben, wil ik niet opleggen aan de kijker. Het enige wat wij kunstenaars kunnen doen is aarzelend ploegen in het hoofd van de beschouwer. Alleen door de ontregeling wordt het denken actief. Mijn auteurschap is gelimiteerd. Het is de kijker die betekenis geeft."

Verhoeven was regelmatig aanwezig bij de installatie om in gesprek te gaan met bezoekers. Aangespoord door de

installatie gingen mensen over hun eigen antidepressiva- of heroïne-gebruik praten, normaal gesproken taboeonderwerpen. Tijdens het Amsterdam Dance Event werd er een gespreksmiddag op de werf georganiseerd over middelengebruik in de uitgaanswereld.

Innovatieve techniek

Het kunstwerk is een mooi voorbeeld van de toepassing van innovatieve techniek in de openbare ruimte. De humanoid is een complexe robot die door heel veel kleine motortjes (bijna 60) wordt aangestuurd. Tijdens de presentatie op de NDSM-werf werden daarom twee dagen in de week ingepland voor onderhoud, op de overige dagen was het werk te zien. Na de presentatie op de NDSM-werf is de humanoid verder doorontwikkeld, inmiddels is de robot zo robuust dat Happiness inmiddels als zelfstandig werk in de openbare ruimte kan functioneren.

Financiering

Tot en met de schetsfase is het project gefinancierd vanuit Studio Dries Verhoeven en Stichting NDSM-werf. Voor de fases definitief ontwerp en uitvoering zijn ook andere financiers benaderd. Omdat het werk tijdelijk en verplaatsbaar is, was coproductie met andere presentatieplekken mogelijk, waaronder SPRING Performing Arts Festival. Hiernaast is geld aangevraagd bij verschillende fondsen door zowel de studio als stichting NDSM. Nu het werk gerealiseerd is, wordt het geboekt voor festivals en andere presentatieplekken. De inkomsten uit boekingen dekken onderhoud en transport.

7 Definitief ontwerp

De kunstenaar krijgt na goedkeuring van het schetsontwerp opdracht om het voorstel verder te ontwikkelen tot een definitief ontwerp. In deze stap van het proces worden de details van het schetsontwerp verder uitgediept, onderzocht en vastgelegd, op zowel inhoudelijk als praktisch vlak.

Rol kunstenaar

De verantwoordelijkheid voor het aantonen van de haalbaarheid van het schetsvoorstel ligt bij de kunstenaar. De onderdelen van de uitvoering dienen zorgvuldig beschreven te worden, technisch doorgerekend en budgettair onderbouwd. Je kunt hierbij denken aan:

- Uitwerking van bestaand schetsvoorstel, idee, aanleiding en context;
- Uitgewerkte begroting, onderbouwd met offertes en een lijst van bedrijven en aannemer(s) waarmee samengewerkt wordt;
- Materiaalomschrijving en wijze van toepassing;
- Uitgewerkte technische onderbouwing inclusief constructieberekeningen, veiligheids- en duurzaamheidsgaranties;
- Inschatting waar advies van derden noodzakelijk is;
- Inschatting van risico's in het uitvoeringsproces;
- Inventarisatie van benodigde vergunningen en aanlevering van de benodigde informatie voor het kunnen doen van vergunningaanvragen;
- Uitgewerkte planning van uitvoering en oplevering;
- Benodigde verzekeringen;
- Richtlijnen voor behoud en beheer;
- Richtlijnen voor verlichting (indien van toepassing)
- Indien overeengekomen is dat de kunstenaar voor extra financiering verantwoordelijk is: verwacht dekkingsplan.

Rol opdrachtgever

Als opdrachtgever moet je er in dit stadium voor zorgen dat de financiering definitief rond komt. Met het ingaan van de DO-fase geef je als opdrachtgever het signaal dat je het project wilt uitvoeren. Na het definitief ontwerp is wijziging van de inhoudelijke opdracht niet meer mogelijk. Wel kun je op basis van praktische aspecten in samenspraak met de kunstenaar kijken of het noodzakelijk is om anders te werk te gaan, of aanpassingen te doen. Zet waar nodig de deskundigheid van een kunstcommissie, een adviseur of een bemiddelingsbureau in. Regelmatig overleg tussen opdrachtgever en kunstenaar is in deze fase noodzakelijk. De fase van definitief ontwerp is ook het moment om te werken aan verdere concretisering van een communicatie en/of educatieplan.

Vergunningen en adviesaanvragen

Het is vaak noodzakelijk toestemming te verkrijgen voor het plaatsen of uitvoeren van een kunstproject. Er bestaat in ieder geval een meldingsplicht voor alles wat in de openbare ruimte wordt georganiseerd. Daarnaast zijn er mogelijk vergunningen nodig.

Soorten Meestal zijn op kunstprojecten evenementen- of omgevingsvergunningen van toepassing. In sommige gevallen (als het kunstwerk aanleiding geeft om als speeltoestel te worden gebruikt) dien je ook rekening te houden met de Warenwetbesluit Attractie- en Speeltoestellen. Voor de aanvraagprocedures kun je terecht op de websites van de Rijksoverheid en van de gemeente.

Planning Reserveer in je planning voldoende tijd voor het aanvragen van de benodigde vergunningen bij de gemeente (of het stadsdeel). Meestal zal een omgevingsvergunning nodig zijn. De Commissie Ruimtelijke Kwaliteit (CRK) geeft daarbij advies en de gemiddelde doorlooptijd voor een reguliere omgevingsvergunning is bijvoorbeeld acht weken (met mogelijkheid tot verlenging) en voor een niet-reguliere aanvraag 26 weken. Zie hier voor meer informatie: www.omgevingsloket.nl, www.amsterdam.nl/wonen-leefomgeving/omgevingsvergunning/ en www.crk.amsterdam.nl/.

Het stadscuratorium adviseert de stadsdelen en andere opdrachtgevers op het gebied van kunst in de openbare ruimte. Een adviesaanvraag bij het stadscuratorium heeft een gemiddelde looptijd van vier weken. Zie hier voor meer informatie: <https://stadscuratorium.nl/advies/#adviesaanvraag>.

Voor een evenementenvergunning dien je met melding meerdere maanden voor aanvang van de activiteiten rekening te houden.

Verantwoordelijkheid Maak afspraken over wie voor de vergunningen zorgt (opdrachtgever of kunstenaar). Het belang van het verkrijgen van de juiste toestemming voor een kunstproject is groot. Zie daarom als opdrachtgever actief toe op een zorgvuldige afhandeling van de procedure.

Beheer en behoud

Houd al tijdens de ontwikkeling van een kunstwerk rekening met het beheer van het werk. Breng tijdig de risico's in kaart. Ga met de toekomstig beheerder in gesprek over de beheerbaarheid van het kunstwerk. Hoeveel regulier onderhoud is er nodig voor het kunstwerk? Hoe wordt omgegaan met verval, graffiti of beschadigingen door weersomstandigheden? Hierover moet vóór de uitvoeringsfase overeenstemming bereikt zijn tussen de kunstenaar en de (toekomstig) eigenaar/beheerder.

Planning

Afhankelijk van de complexiteit van het project bedraagt de gemiddelde doorlooptijd om tot een definitief ontwerp te komen twee tot vier maanden.

Kosten

In deze fase kun je aan de volgende kosten denken:

- interne kosten opdrachtgever;
- honorarium kunstenaar;
- reis- en verblijfkosten voor ontmoeting en bezoek aan opdrachtgever of locatie;
- onderzoekskosten (adviseurs, vooronderzoek uitvoerende bedrijven, etc.);
- maquettes;
- vacatiegelden (externe) leden kunstcommissie;
- honorarium kunstadviseur of bemiddelingsbureau;
- fondsenwerving;
- ontwikkeling communicatie en educatie.

Verwoest Huis Op Noord

Kunstenaar	Marjan Teeuwen
Locatie	Amsterdam Noord
Opdrachtgever	Rochdale en kunstenaar
Periode	2014
Financiers	Rochdale, Gemeente Amsterdam Stadsdeel Noord, Amsterdams Fonds voor de Kunst, Mondriaan Fonds, crowdfunding en private financiers

Het kunstwerk

In Verwoest Huis Op Noord paste kunstenaar Marjan Teeuwen grootschalige architectonische ingrepen toe in acht voormalige portiekwoningen van wooncorporatie Rochdale. De appartementen maakten deel uit van een groot complex van 210 woningen die Rochdale tijdens de bouwperiode van het kunstwerk sloopte. Een restdeel van 45 meter lengte bleef staan voor de installatie van Teeuwen. Alle ramen waren afgedekt met stapelingen sloopmateriaal, zodat er geen daglicht binnen kon komen, er was enkel spaarzaam elektrisch licht. Het publiek werd aan alle kanten omringd door sloop en opbouw. Binnen was het koel, stoffig en droog. Bezoekers werden bewust afgesloten van de buitenwereld, zodat ze zich optimaal konden concentreren op de parallelle ruïne-wereld van Teeuwen.

Opdrachtgeverschap

Rochdale had een soortgelijke installatie van Teeuwen in Rotterdam gezien, was enthousiast en vroeg de kunstenaar in Amsterdam-Noord een nieuwe installatie te realiseren. Rochdale wilde op een positieve manier aandacht voor het sloopproces. De kunstenaar kreeg geheel de vrije hand en was eindverantwoordelijk voor het slagen van het project, zowel artistiek als financieel. In de praktijk was de kunstenaar opdrachtgever van zichzelf.

Context

Verwoest Huis op Noord was destijds de vijfde in een serie van gelijksoortige ruïne-installaties van de hand van Teeuwen. De situering van het project waar tijdens de opbouw en openstelling ruim 200 woningen werden afgebroken en gerecycled, bood een continue, veranderende ruimtelijke context van half afgebroken panden en dagelijks verschuivende bergen puin tot er uiteindelijk een kale vlakte met in het midden de installatie resteerde. Het kunstwerk was voor Teeuwen: "als een laatste ademzucht van dit in de jaren zeventig gerealiseerde sociale woningbouwgebied. Nog eenmaal floreren de woningen, voordat ze (en de geschiedenis van de mensen die hier ligt) voorgoed tegen de vlakte gaan". De polariteit, opbouw – verwoesting, is een terugkerend thema in het werk van Teeuwen, ze ziet het als een essentie van de menselijke conditie.

Ongewoon bouwproces

Bouwen terwijl rondom alles afgebroken wordt, maakt het eindresultaat niet alleen bijzonder, maar ook het proces. Teeuwen werkte voor het uitdagende traject samen met een aannemer waarmee ze vaker had gewerkt. Het eerste constructierapport werd afgewezen. De gemeente was geschrokken van het voorstel om vallende vloeren aan te leggen en tegelijkertijd een flink aantal muren uit de panden te slopen. Het tweede constructierapport ging, qua belasting die opgevangen moest worden door de aangerichte verwoestingen, 300% boven het eerste rapport zitten. In totaal is er 12 ton staal met een hoogwerker naar binnen gebracht. Vervolgens had het behoorlijk wat voeten in de aarde om controleurs van Bouw en Milieutoezicht zover te krijgen een omgevings- en evenementenvergunning te verlenen. Het daadwerkelijke bouwproces nam vier en een halve maand in beslag. Al het materiaal was afkomstig van de gesloopte woningen op het bouwterrein. Het hele proces bracht veel overleg, diplomatie en hoge extra kosten met zich mee.

In goede banen

Regie is belangrijk tijdens de bouwperiode. Het plan van de kunstenaar stond haar helder voor ogen, een vereiste om in de chaos richting te kunnen geven. De kunstenaar heeft slechts op details het concept aan hoeven passen tijdens het bouwproces, het grote geheel wist ze overeind te houden door reëel te blijven en tegelijkertijd standvastig te zijn als het op het concept aan kwam. Belangrijke ingrediënten van haar aanpak zijn enthousiasme en uitdaging uitstralen, overtuigd zijn van je zaak en gelijkwaardig samenwerken met iedereen op de bouwplaats. Verspil geen energie aan het in discussie gaan over zaken waar niet aan te tornen valt, zoals veiligheid.

Financiering

Verwoest Huis Op Noord is tot stand gekomen met subsidies van het Mondriaan Fonds, het Amsterdams Fonds voor de Kunst en de Gemeente Amsterdam Stadsdeel Noord. Woningbouwvereniging Rochdale leverde een ondersteunende bijdrage aan het project door de woningen beschikbaar te stellen, te voorzien in aansluitingen voor nutsvoorzieningen, mee te helpen bij het aanvragen van vergunningen, in het betalen van het tweede constructierapport en het verzorgen van de opening. Verder is er een klein bedrag opgehaald via Voordekunst. De kosten van het project waren uiteindelijk aanzienlijk hoger dan begroot. Het tekort heeft de kunstenaar gedekt met een private bijdrage en een eigen investering.

8 Uitvoering

Nadat het definitief ontwerp is voltooid en goedgekeurd, kan het ontwerp uitgevoerd worden. Wie daadwerkelijk de uitvoering op zich neemt, de opdrachtgever, de kunstenaar, of een andere partij, spreek je van tevoren af en leg je vast in de uitvoeringsovereenkomst.

Rol kunstenaar

Indien in de uitvoeringsovereenkomst is vastgelegd dat de kunstenaar opdracht krijgt voor uitvoering van het kunstproject dan gebeurt dit op basis van het goedgekeurde definitief ontwerp met bijbehorende begroting. De verantwoordelijkheid over de besteding van het budget gaat daarmee over naar de kunstenaar. De offertes van onderaannemers zijn in dat geval aan de kunstenaar gericht en de kunstenaar draagt zorg voor de betaling. De kunstenaar moet hiervoor een voorschot uit het productiebudget ontvangen.

De kunstenaar staat daarmee in voor de kwaliteit van het werk van de bedrijven en leveranciers. Het verdient echter aanbeveling om als opdrachtgever met de kunstenaar de afspraken met de onderaannemers vooraf door te nemen. In het bijzonder de garanties en condities bij uitgebrachte offertes.

Rol opdrachtgever

In sommige gevallen verstrek je als opdrachtgever toch zelf opdrachten aan derden en blijf je verantwoordelijk voor het budget en het vergunningentraject. Zo kan het voorkomen dat een bedrijf niet wenst te werken voor een individuele kunstenaar. Ook kan de opdracht van een dusdanige omvang zijn dat je niet van de kunstenaar kunt verlangen dat deze de (financiële) verantwoordelijkheid draagt.

Als je als opdrachtgever de opdrachtverstrekking aan derden in eigen hand houdt, is het van belang om de kunstenaar te betrekken bij de onderhandelingen met bedrijven. De uitvoering valt namelijk onder de artistieke verantwoordelijkheid van de kunstenaar. Sommige kunstenaars werken met vaste producenten, of onderaannemers waarmee ze goede ervaringen hebben. Dit komt het werk vaak ten goede. Ook na de ontwerpfase kan het voorkomen dat er aanpassingen nodig zijn die gevolgen hebben voor de artistieke vorm van het project. De supervisie van het uitwerken van onverwachte zaken behoort bij de kunstenaar te liggen. Naast de kunstenaar kan de kunstcommissie, of een kunstadviseur een rol spelen bij artistieke wijzigingen.

Aanbestedingsregels

Gemeentelijke opdrachten aan leveranciers en bedrijven kunnen onderhevig zijn aan aanbestedingsregels. Zie voor meer informatie over dit onderwerp voor de gemeente Amsterdam deel III van deze publicatie die ingaat op de processen rondom kunst in de openbare ruimte in de stad.

Verzekeringen

Dit zijn veel voorkomende verzekeringen die afgesloten worden voor de uitvoeringsfase:

- Bedrijfsaansprakelijkheidsverzekering
- Inventaris/goederenverzekering
- Constructie All Risk Verzekering C.A.R.
- Transportverzekering
- Evenementenverzekering

Planning

De tijd die het kost om de uitvoering te realiseren is geheel afhankelijk van de omstandigheden.

Kosten

In deze fase kun je denken aan de volgende kosten:

- honorarium kunstenaar;
- reis en verblijfkosten voor ontmoeting en bezoek aan opdrachtgever of locatie;
- elektriciteit, verlichting, verwarming, gas en water op locatie;
- bouwkundige voorzieningen (bijvoorbeeld fundering);
- bewaking;
- honorarium uitvoering derden;
- honorarium projectleiding
- arbeid kunstenaar (indien kunstenaar fysieke uitvoering op zich neemt);
- materiaal;
- leges vergunningen;
- verzekeringen;
- productiebegeleiding en ondersteuning;
- transport;
- vacatiegelden (externe) leden kunstcommissie;
- honorarium kunstadviseur/bemiddelingsbureau.

Sky-Earth Observatory

Kunstenaar	Mark Bai
Locatie	Amsterdamse Bos
Opdrachtgever	TAAK
Periode	4 juni - 16 juli 2017 en 2022 (verwacht)
Financiers	Bankgiro Loterij Fonds, Frame, Mondriaan Fonds, Amsterdams Fonds voor de Kunst, Gemeente Amsterdam Amsterdamse Bos en VSB Fonds

Het kunstwerk

The Sky-Earth Observatory is een langgerekte bank waarop je kunt zitten of liggen. Als vliegtuigen laag over het Amsterdamse Bos vliegen, voel je als bezoeker de trillingen van het passerende vliegtuig als een therapeutische massage in je lichaam. Het werk werd in 2017 in tijdelijke vorm voor de manifestatie Cure Park gerealiseerd. Het Amsterdamse Bos heeft inmiddels opdracht gegeven een permanente versie van het werk te realiseren. Deze versie wordt naar verwachting in 2022 geplaatst.

Aanleiding

Het werk was onderdeel van de tijdelijke kunstmanifestatie Cure Park, een manifestatie over de kunst van zorg. Aan het meer dan een maand durende evenement namen ruim 30 kunstenaars deel. De manifestatie was een platform voor het delen van kennis, ervaringen en verhalen rondom zorg, zorgen en helen. Cure Park kwam voort uit de Cure Master, een tweejarig masterprogramma (2014 tot 2016) van het Sandberg Instituut.

Opdrachtgeverschap

De manifestatie was een initiatief van TAAK en Circus Engelbregt. De werkwijze van TAAK, destijds fungerend als kunstbemiddelingsbureau, is om rondom inhoudelijke onderwerpen opdrachtgevers te zoeken door meerwaarde voor de opdrachtgevers te genereren. Het Amsterdamse Bos was op zoek naar manieren om meer aan te kunnen sluiten bij de oorspronkelijke uitgangspunten die in het begin van de twintigste eeuw door Jacques P. Thijsse geformuleerd en door Jakoba Mulder uitgewerkt en verdiept werden bij de aanleg van het bos: "Het toegankelijk maken van een onbegrensde natuurbeleving voor een brede laag van de bevolking". Het Amsterdamse Bos wilde haar identiteit, het gebruik en de beleving van het natuurlandschap verbreden. Om aan die vraag te voldoen werd de manifestatie zo ontwikkeld dat er een diversiteit aan onderwerpen en vormen van landschapsgebruik en -beleving binnen het project terugkwam. Het Amsterdamse Bos omarmde het project en werd formeel opdrachtgever voor de manifestatie.

Het grootste gedeelte van de betrokken kunstenaars kon vrij werk maken binnen de inhoudelijke kaders. Een klein aantal kunstenaars, zoals Ruchama Noorda en Mark Bain kreeg gerichte opdrachten die direct ingingen op de context van het Amsterdamse Bos, zoals de erbarmelijke arbeidssituatie tijdens de aanleg van het Bos en de overlast van vliegtuiggeluid.

Experiment, onderzoek en participatie

Voor de initiatiefnemers waren experiment en onderzoek belangrijke elementen. Zo kampeerde een aantal kunstenaars meerdere dagen in het park tijdens de ontwikkeling van het project, om voeling te krijgen met de plek waar de activiteiten moesten komen. Participatie in verschillende vormen was daarnaast een centraal onderwerp. Welke voorwaarden zijn er per context nodig voor succesvolle deelname van bezoekers? Hoe kun je zeggenschap binnen kunstprojecten vormgeven? Succesvolle participatie gaat er in de optiek van de initiatiefnemers vooral over dat in het kunstwerk de stem van de ander, van de gebruikers serieus wordt genomen.

Van tijdelijk naar permanent

De meeste activiteiten waren van tijdelijke aard tijdens de manifestatie, slechts een paar objecten bleef langer staan. Zo lang als de levensduur van het gebruikte materiaal het toeliet, want de objecten waren niet gemaakt voor permanente plaatsing. The Sky-Earth Observatory was een van de werken die langer bleef staan, veelvuldig gebruikt werd en zeer gewaardeerd werd door de bosbezoekers. Dat heeft de opdrachtgever doen besluiten opdracht te geven om van het tijdelijke werk een permanente versie te laten maken, uitgevoerd in staal.

Financiering

De bijdrage van de opdrachtgever was voornamelijk in natura: zaken als locaties en gereedschap beschikbaar stellen, inzet van mankracht, of het aanleggen van elektra. De initiatiefnemers waren verantwoordelijk voor de fondsenwerving bij Mondriaan Fonds, Amsterdams Fonds voor de Kunst, Frame, VSB Fonds en het BankGiro Loterij Fonds. Het Amsterdamse Bos trad als opdrachtgever op als penvoerder. Uiteindelijk hebben AFK en Mondriaanfonds en het Amsterdamse Bos (Gemeente Amsterdam, Directie Sport en Bos) het definitieve beeld gefinancierd.

9 Oplevering, beheer en eigendom

Na de uitvoering van het werk volgt de formele overdracht van het werk aan de opdrachtgever: de oplevering.

Oplevering en beheer

De eerste oplevering bestaat uit een schriftelijke kennisgeving van de kunstenaar aan de opdrachtgever dat het kunstwerk is gerealiseerd. Het beheer- en onderhoudsplan dient onderdeel uit te maken van deze kennisgeving. Na ontvangst van het bericht vindt een eerste schouw plaats. De eerste schouw dient ervoor om eventuele gebreken te benoemen en vast te leggen binnen welke periode deze opgelost moeten zijn. Belangrijk is hiervan verslag te hebben. Nadat de gebreken opgelost zijn kan bij een laatste schouw het werk officieel opgeleverd worden tijdens een eindoplevering. De opdrachtgever reageert met een schriftelijke kennisgeving dat de zaken uit de eerste oplevering opgelost zijn en dat het werk naar tevredenheid is gerealiseerd. Eigendom en beheer gaan dan over van kunstenaar naar opdrachtgever. Maak over beheer en onderhoud duidelijke afspraken in een opleveringscontract:

- Omschrijving van het kunstwerk inclusief materialen en afmetingen;
- Tijdsperiode waarvoor je je als opdrachtgever committeert aan behoud en beheer van het kunstwerk op locatie;
- Omschrijving van wat je als eigenaar wel en niet met het kunstwerk mag doen en hoe je het werk dient te onderhouden;
- Contactgegevens van de beheerder. Als opdrachtgever dien je deze gegevens actueel te houden;
- Contactgegevens van de kunstenaar;
- Contactgegevens van leveranciers en/of producenten;
- Garantiebewijzen van materialen/onderdelen/installaties;
- Te verwachten onderhoud met bijbehorende planning en kosten.

Als eigenaar van het kunstwerk dien je het benodigde budget voor beheer en onderhoud te garanderen. In sommige gevallen is het een goed idee om bepaalde onderdelen van het kunstwerk meteen in meervoud aan te schaffen

Onthulling

Na de oplevering kun je het kunstwerk publiekelijk onthullen. Een goede gelegenheid om het project (nogmaals) van context te voorzien, alle belanghebbenden te betrekken en enthousiasme voor het werk te genereren. Indien het werk onderdeel wordt van de Collectie Amsterdam kan het werk na onthulling ontsloten worden via de website van de collectie: www.amsterdam.nl/buitenkunst.

Auteursrecht

Als opdrachtgever wordt je eigenaar van het permanente werk, maar het auteursrecht blijft van de kunstenaar en dit moet wel als zodanig worden vastgelegd. De kunstenaar blijft ook eigenaar van de eventuele schetsen en maquettes, tenzij anders opgenomen in eerdere contracten.

Je kunt als eigenaar over het algemeen gesproken afbeeldingen van het kunstwerk gebruiken en vermeerderen voor niet-commerciële doeleinden. Het verdient aanbeveling dit in een van de contracten vast te leggen, ook als je het anders wilt regelen.

Verplaatsen en verwijderen

Na de overeengekomen periode in het opleveringscontract (meestal tien jaar) heb je als eigenaar het recht om het werk te verplaatsen of te verwijderen, indien je gegronde redenen hiervoor hebt (bijvoorbeeld omdat de omgeving is veranderd of de plek nodig is voor andere doeleinden). In geval van verplaatsing of verwijdering moet je te allen tijde de kunstenaar of diens erfgenamen informeren of raadplegen. De auteurswet verleent de kunstenaar namelijk persoonlijkheidsrechten. Op basis van deze rechten kan de maker van het werk bezwaar maken als anderen het werk verminken of aantasten, het een andere naam geven of er de naam van iemand anders bijzetten. Van aantasting van het werk kan bijvoorbeeld ook sprake zijn wanneer de omgeving zodanig veranderd wordt, dat het werk zelf niet meer tot zijn recht komt. Aandachtspunten bij verplaatsing of verwijdering van een kunstwerk zijn:

- De kunstenaar dient uiterlijk twee maanden voor de geplande verplaatsing of verwijdering op de hoogte te worden gebracht;
- Zorg voor verplaatsing naar een andere locatie of zorg voor geschikte opslag, voor zover de aard en staat van het werk dit toelaten;
- Geef het werk terug aan (erfgenamen van) de kunstenaar als het niet mogelijk is een geschikte oplossing te vinden. Documenteer het werk in zo'n geval zorgvuldig.
- Schakel een kunstexpert in om in te schatten in hoeverre het werk op een nieuwe locatie (nog) zinvol is. De (ruimtelijke) context van een werk is belangrijk.

Kosten

In de fase van oplevering, beheer en eigendom kun je aan de volgende kosten denken:

- documentatie;
- activiteiten rondom onthulling;
- vervanging materialen en/of apparatuur;
- graffitiverwijdering/schoonmaken;
- periodieke inspectie.

Cultural Commons

**Kunstenaars en
onderzoekers**

RAAAF, Jeffrey Bolhuis, Socrates Schouten, Suzanna Tomor, Bin Koh en studenten Sandberg Instituut

Locatie

Zeeburgereiland, Amsterdam

Initiatiefnemers

bpd bouwfonds gebiedsontwikkeling, Gerrit Rietveld Academie, Sandberg Instituut

Periode

2018 - 2022

Financiers

bpd bouwfonds gebiedsontwikkeling, Gerrit Rietveld Academie, Sandberg Instituut, gemeente Amsterdam, Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), Amsterdam Research Institute for the Arts and Sciences, Waag, Casco Art Institute en woonwerkgebouw Nautilus

Het project

Het kunstproject Cultural Commons op Zeeburgereiland in Amsterdam is een samenwerking van bpd bouwfonds gebiedsontwikkeling, Gerrit Rietveld Academie, Sandberg Instituut, de gemeente Amsterdam, de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), Amsterdam Research Institute for the Arts and Sciences (ARIAS), Studio René Boer, en publieke partners als Waag, Casco Art Institute en woonwerkgebouw Nautilus. In het project wordt de rol van kunst bij gemeenschapsvorming van nieuwe stedelijke gebieden, zoals het Zeeburgereiland, onderzocht. Nieuwe manieren van (samen)leven, maken, bezitten, delen, beheren en onderhouden worden daarbij tegen het licht gehouden.

Aanleiding

bpd bouwfonds gebiedsontwikkeling (bpd) realiseerde op Zeeburgereiland verschillende gebouwen die samen het complex Woon& vormen. Bij deze ontwikkeling, experimenteerde bpd met de integratie van nieuwe woonvormen waarbij de deeleconomie centraal staat. Het complex kent verschillende deelfuncties in een aantal ruimtes in het gebouw. bpd ging voorafgaand aan de bouw van Woon& in gesprek met de Gerrit Rietveld Academie en het Sandberg Instituut om gezamenlijk te onderzoeken op welke manier kunst kan bijdragen aan gemeenschapsvorming. Het project had een lange aanloop, maar steeds meer partners sloten zich aan bij het project, waardoor het Woon&-complex in een bredere context kwam te staan.

Al sinds de oprichting van bpd in 1946 zijn kunst en cultuur op uiteenlopende manieren verbonden aan het bedrijf. Zo draagt het bpd cultuurfonds al meer dan 30 jaar bij aan de totstandkoming van kunst- en cultuurprojecten die raakvlakken hebben met bouwen, de gebouwde omgeving, stedenbouw, stedelijke ontwikkeling, gebiedsontwikkeling, (landschaps)architectuur en kunst in de openbare ruimte. Ook verzamelt het bedrijf al 45 jaar hedendaagse kunst en integreert bpd kunst en cultuur in haar eigen gebiedsontwikkeling, zoals het project op Zeeburgereiland.

Contemporary Commoning

bpd, de Gerrit Rietveld Academie en het Sandberg Instituut richtten als initiatiefnemers in samenwerking met Studio René Boer een consortium op om het onderzoek uit te kunnen voeren onder de titel Contemporary Commoning. Met vijf partners op het snijvlak van wetenschap, kunst, creatieve industrie en het maatschappelijk middenveld zijn vijf werkpakketten ontwikkeld: de Gerrit Rietveld Academie doet artistiek onderzoek via tijdelijke interventies in de openbare ruimte in samenwerking met het kunstenaarsduo RAAAF, het Centre for Urban Studies van de Universiteit van Amsterdam

doet vergelijkend onderzoek naar bestaande en historische van stedelijke gemeenschapsvormen, en de Waag experimenteert met interventies die bewoners verleiden tot nieuwe vormen van 'commoning'. De 'commoning tools' die uit deze projecten voortkwamen, worden door Casco Art Institute verzameld op een digitaal platform. bpd zal de resultaten van het onderzoek, dat in 2022 wordt afgerond, meenemen bij toekomstige gebiedsontwikkelingen.

The Commoners' Society

Als onderdeel van het Cultural commons project is een groep studenten van het Sandberg instituut aan de slag gegaan met de tijdelijke master van The Commoners Society (2018-2020). Het doel van de master was om te onderzoeken welke modellen te ontwikkelen zijn voor een nieuwe manier van samenleven, waarbij de deeleconomie centraal staat.

Deze master kwam tot stand in samenwerking met bpd, de gemeente Amsterdam, de Gerrit Rietveld Academie, Universiteit van Amsterdam, Archis/Volume en Studio Framis NL. De studenten zijn aan de slag gegaan op een door de gemeente Amsterdam ter beschikking gesteld stuk grond naast het Woon& gebouw (zie afbeelding).

Het doel van bpd was om als onderdeel van de master één van de voorstellen van de kunstenaars daadwerkelijk bij het Woon& complex te realiseren. In afstemming met het Sandberg Instituut is er uiteindelijk voor gekozen om alumni studenten deze opdracht voor te leggen. Een jury, bestaande uit Jurgen Bey (Sandberg Instituut), Zippora Elders (curator), Jeroen Boomgaard (lector kunst en publieke ruimte Gerrit Rietveld Academie) en Sharon Oldenkotte-Vrolijk (bpd), heeft uiteindelijk gekozen voor het ontwerp Table of Contents van de Zuid-Koreaanse kunstenaar Bin Koh.

Van tijdelijk naar permanent

Bin Koh heeft in samenwerking met bpd, architect Arnoud Gelauff van Arons en Gelauff Architecten en het Sandberg Instituut haar ontwerp Table of Contents voor de semi- openbare binnentuin van het Woon& complex uitgewerkt. Bin Koh ontwierp een tafel waarbij bewoners worden uitgenodigd om gezamenlijk te eten en te barbecueën. Als onderdeel van het project zijn toekomstige bewoners gevraagd om recepten aan te leveren. Bin Koh werkte voor de productie van de tafel intensief samen met de Koninklijke Tichelaar, het oudste keramiekbedrijf in Nederland, en het bedrijf Tomaello. Eind 2021 is de tafel in gebruik genomen.

10 Educatie

Educatief programma

Via een educatief programma kun je mensen (actief) bij een project betrekken en het context geven. Kunst in de openbare ruimte biedt als onderwerp voor kunsteducatie een aantal belangrijke voordelen ten opzichte van kunst die musea tonen: het is toegankelijk voor iedereen en iedereen heeft er een mening over.

Je kunt je programma richten op kinderen en jongeren, maar ook op volwassenen. In de praktijk worden de meeste educatieve programma's bij kunst in de openbare ruimte voor kinderen ontwikkeld. Activiteiten voor volwassenen zijn vaak gericht op kunstpubliek. In de openbare ruimte heb je echter te maken met meerdere doelgroepen.

Een educatief traject kun je in verschillende fases van het opdrachtproces inzetten: tijdens de ontwikkeling, tijdens de realisatie en na oplevering. Aandachtspunten bij een educatietraject zijn:

Identificatie Ga na wat er leeft bij de beoogde doelgroep. Zeker bij kinderen en jongeren is het belangrijk om hun perspectief niet uit het oog te verliezen. Bij de leefwereld van welke leeftijdsgroep sluit het project goed aan? Met welke voor de doelgroep identificeerbare onderwerpen kun je het beste aan de slag?

Curriculum Vraag je bij samenwerking met scholen af wat de leerlingen moeten kennen en kunnen en hoe je de activiteiten in het curriculum kunt inpassen. Basisscholen in Amsterdam hanteren bijvoorbeeld zogeheten 'doorlopende leerlijnen', terwijl in het voortgezet onderwijs de aanpak varieert.

Authentieke educatie Kunst in de openbare ruimte biedt mogelijkheden om buiten de muren van musea en vakoverstijgend aan de slag te gaan. Er zijn aanknopingspunten met maatschappijleer, aardrijkskunde, taal en geschiedenis, maar ook met technische vakken of economie. Inbreng van professionals van buiten school is doorgaans waardevol in zulke trajecten.

Planning Benader scholen in een vroeg stadium voor samenwerking. De meeste scholen leggen lang van tevoren vast wat ze in het schooljaar gaan doen. Voor specifieke vragen over cultuureducatie kun je contact opnemen met MOCCA. Zie <http://www.mocca-amsterdam.nl>